

Mirt Komel

**PITANJE DRŽAVLJANSTVA U POSTDEJTONSKOJ BIH
(ili: Kriza državljanstva uopće?)**

**THE ISSUE OF STATEHOOD IN THE POST-DAYTON
BOSNIA AND HERZEGOVINA
(or: The Crisis of Statehood in General?)**

Činjenica ljudske pluralnosti, koja je temeljni uslov djelovanja i govorenja, manifestira se na dva načina, kao jednakost i kao različitost.
(H. Arendt, *Vita Activa*, str. 181)

“The fact of human pluralism, which is the basic prerequisite of action and speech, is manifested in two ways – as equality and diversity.”
(H. Arendt, *Vita Activa*, p. 181)

Sažetak

Tema koju ovom prilikom autor prezentira, povrh svega, problematizira pitanje državljanstva, ali i korelacije ovog pojma s drugim ‘sličnim’ pojmovima. Državljanstvo se ovdje hronološki valorizira od najstarijih, antičkih vremena, pa sve do danas, kada je ono zadobilo potpuno drugačije konotacije. Poseban akcent ovdje je koncentriran na pitanje državljanstva u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, koje izaziva mnogo polemika u suvremenim politološko-sociološko-pravnim raspravama. Kada govorimo o ovoj temi u modernom poimanju, svakako, ono što izaziva najveću pažnju, i ono što je istovremeno najkontroverznije, usmjereno je na problem ‘poistovjećivanja’ pojma državljanstva s pojmom nacionalne

pripadnosti. Autor neumorno pokušava raskrinkati supstancijalne razlike između ovih pojmova, upozoravajući pritom na sve nepravde koje ovo 'poistovjećivanje' producira. Sasvim je evidentno autorovo protivljenje ovoj 'kvazisimbiotskoj vezi', koju on doživljava kao neprirodnu, nelogičnu i anahronu. Nacionalna država je, u Komelovom poimanju, glavni uzročnik ovakvog stanja, jer njena formula 'jedna nacija u jednoj državi' apsolutno apologira ovo kozmetičko izjednačavanje. Izlaz iz zatona državljanstva autor vidi u sekularizaciji, ovdje, prije svega, odvajanju Države od Nacije, tj. državljanstva od nacionalne pripadnosti.

Ključne riječi: *državljanstvo, nacionalna pripadnost, država, nacija, nacionalna država, kosmopolitizam, vjerska pripadnost, nacionalna suverenost*

Summary

The topic presented here by the author primarily addresses the issue of statehood, but also, the correlation of this term with other "similar" terms. Statehood is here chronologically valorized from the ancient times, until today, when it has acquired entirely different connotations. Special emphasis is placed here on the issue of statehood in the post-Dayton Bosnia and Herzegovina, which has been the topic of many contemporary political, social and legal debates. When discussing this topic in its modern interpretation, the issue of "identifying" the notion of statehood with the notion of national affiliation certainly captures most attention and, at the same time, it is also raises the most controversy. The author is tirelessly trying to unveil the substantial differences between these notions, at the same time warning against all the injustices this "identification" causes. It is quite evident that the author objects this "quasi-symbiotic relation", which he sees as unnatural, illogical and anachronous. A national state is, in Komel's view, the main source of such a situation, because its formula "one nation in one state" absolutely justifies this cosmetic equation. The author sees the way out of this gulf of statehood in secularization, in this case,

primarily in separation of the State from the Nation, that is, of statehood from national affiliation.

Key words: *statehood, national affiliation, state, nation, national state, cosmopolitanism, religious affiliation, national sovereignty*

1.

Kriza evropske nacionalne države. Pitanje državljanstva u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini ne može se otvoriti ako barem do neke mjere ne otvorimo pitanje državljanstva uopće, dakle ako koncept državljanstva (nastao u Evropi istovremeno s pojavom moderne evropske nacionalne države) ne otvorimo u svjetlu ili, bolje rečeno, u sjeni onoga što Hannah Arendt u knjizi *Vita Activa* naziva ‘zaton evropske nacionalne države’ (Arendt 1996: 271). S te tačke gledišta postavlja se naravno sljedeće pitanje: ako je model evropske nacionalne države u zatonu, da li tome neophodno slijedi i zaton samog državljanstva, koji je, barem u našem prostoru, usko povezan s formom nacionalne države.

Međutim, postavljajući takvo pitanje mi već unaprijed činimo nešto što se još i danas čini kad se ‘državu’ izjednačuje s ‘nacionalnom državom’ a da državu koja nije nacionalna, u modernosti, nije moguće ni zamisliti. Možda nije slučajnost (a posljedično, preko kolonizacije, i svjetski) da evropski sistem ‘nacionalnih država’ datira upravo iz vremena Vestfalskoga mira, iz 1648. godine, kojim je prekinuto stoljeće vjerskih ratova u Srednjoj Evropi i realiziran Augsburški vjerski mir iz 1555. godine, koji je funkcionirao po logici ‘čija vlada – njegova vjera’ (pitanje povezanosti vjerske pripadnosti s nacionalnom se u to vrijeme naravno nije sasvim iscrpilo¹). S obzirom na kontekst u okviru kojeg namjeravamo otvoriti pitanje državljanstva uopće, mogli bismo reći da je Vestfalski

¹ Sve pokazuje da je jedini izuzetak bila Francuska, gdje je ‘nacionalna većina’ katolika morala priznati manjinu hugenota, koji su bili odlično organizirani (u poređenju s vjerskim manjinama u drugim državama). Međutim, već u sljedećem vijeku je Luj XIV uklonio Nantski edikt, koji je priznavao hugenotsku manjinu.

mir iz 1648. godine bio preteča Dejtonskog mirovnog sporazuma za Bosnu; tako nastanak moderne nacionalne evropske države prije svega podrazumijeva etničku i vjersku ‘čistost’, neophodnu mrlju nasilja, koja još danas odjekuje u situaciji u kojoj se nalazi post-dejtonska Bosna i Hercegovina.

Kad kažem da pitanje državljanstva uopće treba ‘otvoriti’, pritom bukvalno mislim *otvoriti* jer je to pitanje *zatvoreno* i manje-više čvrsto zacementirano i usidreno u određenoj tradiciji, koja sve od vremena kad je iznikla moderna pravna država, kakvu još i danas poznajemo, *državljanstvo* izjednačuje s *nacionalnom pripadnošću*. Tek u zadnje vrijeme, u periodu konsolidacije Evropske zajednice kao ‘nadržavne’ i ‘nadmacionalne’ instance, ponovo se ‘otvorilo’ pitanje državljanstva, ali ne u kategorijama države, nego baš suprotno, nacije: govorilo se o ‘gubljenju nacionalnog identiteta’ i o drugim ‘zabrinjavajućim pojavama’, koji su bitno više povezani s ‘nacionalnom pripadnošću’ nego s ‘državom i državljanstvom’; pojednostavimo li, možemo reći da primarna briga nije bila briga za *državu*, nego za *naciju*.

Zapravo, ni ne možemo govoriti o nekakvom ‘otvaranju’. Više se radi o krpiljenju, koje se poslužuje starim ‘nad-nacionalnim’ kategorijama, kao što su ‘svjetsko ili kozmopolitsko državljanstvo’, ili izumljuje nove, kao naprimjer ‘evropsko državljanstvo’, što je paradoks *ad adjecto*, jer kada, naime, govorimo o Evropskoj zajednici očigledno ne govorimo o (jednoj) državi².

² Ideja da će Evropska zajednica, kao ‘udruženje evropskih država’, parirati Sjedinjenim Američkim Državama bila je jedna od postavki u vrijeme konstituiranja EZ-a, zaboravljajući da “Sjedinjene evropske države” (‘SED’) nisu i ne mogu biti u istom položaju kao SAD: ključna razlika je u tome da su ‘SED’ unija ‘nacionalnih država’, dok su SAD udruženje ‘saveznih’ država; ukratko, ono što sprečava ‘SED’ da postanu konkurentne jedinstvenom bloku saveznih država Amerike je upravo njihova zakorijenjenost u tradiciji nacionalne pripadnosti, dakle ukorijenjenost u ‘pluralnosti nacija’, u ‘multinacionalnosti’, gdje nijedna ‘nadmacionalna instanca’ ne može funkcionirati kao skupni denominator za sve evropske države (možda bi bolje bilo u parafrazama govoriti o ‘Ujedinjenim nacijama Evrope’, ‘UNE’), a s druge strane, SAD upravo ne mogu funkcionirati kao ‘nacija’ ako ne funkcioniraju kao sjedinjene, kao ‘nadmacionalna identiteta’ dakle. Ukrato, evropska nacionalna pripadnost je definirana na ravni pluralnosti, dok je na ravni jedinstvenosti ‘nema’, a američka na ravni jedinstvenosti, dok je – upravo suprotno nego u EZ – na ravni pluralnosti nema.

Zbog toga je još važnije otvoriti pitanje državljanstva uopće, jer samo tako se možemo nadati da razumijemo zašto je danas državljanstvo nešto što je u krizi (razni nacionalizmi cvjetaju, kao da se radi o još jednom ‘proljeću naroda’) ne samo u Bosni i Hercegovini nego i prije svega u Evropi, odnosno u državicama članicama EZ-a. To je i prva postavka dotičnog teksta: otvoriti pitanje državljanstva u Bosni i Hercegovini da bi mogli otvoriti pitanje državljanstva uopće i posljedično otvoriti pitanje državljanstva u državama članicama EZ-a, dakle u ‘evropskim nacionalnim državama’, s namjerom pokazati kako u krizi nije ‘nacionalna država’, nego državljanstvo shvaćeno kao ‘jednakost državljana’.

2.

Pitanje državljanstva uopće. Ovdje dakle državljanstvo uopće neće biti mjerilo kroz koje ćemo promisliti državljanstvo u Bosni i Hercegovini, nego način kako razmisliti šta danas znači ‘biti državljanin’ – ne ‘državljanin svijeta’, kao što glasi poznata političko-romantična ideja kozmopolitskog državljanstva (ta ideja je, po svojoj definiciji, unitaristička, jer pluralnost svjetova želi svesti na ‘jedan svijet’), ni ‘evropski državljanin’ (*contradictio ad adjecto*), nego državljanin jedne od doista postojeće države članice EZ-a (u ovom slučaju Slovenije), i na kraju, ili bolje, počevši kroz tu optiku otvoriti pitanje državljanstva u kompleksnoj situaciji postdejtonske Bosne i Hercegovine.

U ovom osvrtu ćemo pokušati izbjeći najčešću grešku koja se pravi kad se u suvremenim politološkim studijama tretira komplicirano pitanje državljanstva u BiH, kad se naime to državljanstvo uspoređuje s ‘običnim’ državljanstvom, s kakvim se susrećemo u državama članicama EZ-a (na primjer u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, a na kraju krajeva i u Sloveniji), i da se na osnovu toga izvodi kritika odstupanja od ‘norme’ (u ovom slučaju ‘državljanstva u BiH’). Činjenice ćemo pokušati okrenuti i pokazati kako su problemi određivanja statusa državljanstva u BiH inherentni samom problemu državljanstva kao takvog i, u krajnjoj instanci, problemu državljanstva u postevropskoj situaciji, dakle u situaciji jedne države nakon njenog stupanja u EZ (na primjer Slovenije), problemu

koji se pokušava premostiti apstraktnim konceptom 'evropskog državljanstva'.

Problematičnost takve 'usporedbe' oslanja se na dvije-tri pretpostavke bez kojih nije moguće uspoređivati: kao prvo, pretpostavlja se da je državljanstvo u državama EZ-a *fait accompli* i da predstavlja normu državljanstva uopće; kao drugo, državljanstvo u BiH je odstupanje od takve norme; i kao treće, da bi se državljanstvo u BiH konsolidiralo kao 'pravo državljanstvo', mora se 'evropeizirati' po modelu državljanstva u ostalim članicama EZ-a (paradoks je u činjenici da se ispostavlja prije svega pravno-politička jednakost državljanstva u državi, dok se insistiranje na nacionalnom porijeklu države i na nejednakosti, koji iz toga proizlaze, apstrahira i pripisuje isključivo 'drugome', to jest BiH).

Sve tri navedene pretpostavke može se vidjeti u djelovanju ako se BiH poima kao 'nedržavu': gleda se na neki 'idealni model države' (što iz zapadnoevropske perspektive svakako znači država članica EZ-a, ili preciznije, 'vodeće države EZ-a') i s obzirom na takav 'idealni model' se uspoređuje odstupanje, u ovom slučaju državu BiH. S takvim osvrtom i kroz takvu optiku gledano, situacija u BiH je svakako kompleksna, što još ne znači da je nije moguće razumjeti i misliti i mimo etabliranih shema razumijevanja koncepta države i državljanstva, dakle koncepta samorazumijevanja država članica EZ-a kao 'modernih evropskih nacionalnih država'. I tu je druga postavka dotičnog teksta: ono što je u Bosni i Hercegovini manifestno kao nemogućnost uspostavljanja zajedničkog denominatora na ravni države, dakle državljanstva, koje ni na kakav način ne bi bilo vezano za ovu ili onu nacionalnu pripadnost, u EZ-u je latentno prisutno, i pokazuje se prije svega u vidu stalnih, manje ili više učestalih ispada raznoraznih nacionalizama³.

Postavka dotičnog teksta je stoga u činjenici da problemi s kojima se susrećemo kada posmatramo status državljanstva u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini nisu neka posebna specifična situacija

³ Da li je potrebno podsjetiti na činjenicu da su u većini evropskih država u zadnje vrijeme na vlasti konzervativci (lijevo ili desno 'središnji')? Što naravno nije nikakav 'indikator stupnja nacionalizma u nekoj državi' iako je, uprkos tome, istina da prije nego s 'ljevicom' simpatiziraju određeni organizacijski model s nacionalističkom 'desnicom'.

u poslijeratnoj BiH, nego samo manifestni oblik problema, manje ili više latentno prisutnih u svakoj koncepciji državljanstva, kako se to razumijeva u savremenom, ‘evropskom’ smislu, bilo da se radi o državljanstvo u okviru države članice EZ-a ili o takozvanom ‘evropskom državljanstvu’. S te tačke gledišta je specifična postdejtonske BiH u činjenici da je jedino kroz krizu državljanstva, koja je nastala (i još uvijek traje) istovremeno s Dejtonskim mirovnim sporazumom, moguće razumjeti i *krizu državljanstva uopće*.

3.

Grčki polis. Kao i svi historijski oblici organiziranja političkih zajednica, i nacionalna država ima svoj početak i kraj, koji izgleda da je nastupio u naše doba, naročito u vrijeme od konstitucije Evropske zajednice kao nadnacionalnog entiteta: ako bilo što, EZ upravo *nije* potvrđivanje ‘moći’ nacionalnih država, nego baš suprotno, priznaje da su one u krizi i da moraju posegnuti za organizacijskim modelom s kojim nisu kompatibilne⁴; da bismo mogli razumjeti tu krizu, koja nagovještava ‘kraj’ moderne nacionalne države, moramo se osvrnuti unazad prema početku, ili tačnije, pred-početku konstituiranja države kakvu poznajemo danas.

Osvrnuti se moramo unazad sve do stare Grčke, u kojoj se prvi put ‘pojaviła politika’ (i koja se od našeg pojma politike bitno razlikuje), i gdje se prvi put konstituiralo takvo nešto što bismo anahrono mogli nazvati ‘državom koja nije bila nacionalna’, koja je, barem u ishodištu, bila podloga za daljnji razvoj ‘države’ (a posljedično i državljanstva) u kasnijem razvoju evropske političke tradicije i s njom povezan nastanak modernih nacionalnih država⁵. To nećemo raditi s namjerom da bismo učinili presječni pregled razlika između starogrčke (*polis*), rimske (*res-republicae*), srednjevjekovne (monarhije) i novovjekovne (nacionalne) države, čiji je nasljednik svakako moderna evropska nacionalna država, već samo zato da bismo

⁴ Gl. op. 1.

⁵ Namjera pritom naravno neće biti iznošenje nekakve ‘genealogije moderne evropske države’, već samo nakazivanje ključnog poteza ishodišne situacije, iz koje je tek nakon mnogih stoljeća iznikla država, kako je razumijevana danas, dakle ‘evropska nacionalna država’.

pokazali način na koji je koncept ‘državljanstva’ moguće misliti odvojeno od ‘nacionalne pripadnosti’, nešto što se danas svakako ne čini kao *commonplace*; usto ću naravno slijediti evropsku logiku državnosti, koja je kroz kolonizaciju bila projicirana i na druge države svijeta.

Shvaćanje politike u staroj Grčkoj je bilo vezano za tadašnje organiziranje političkih zajednica u gradske državnice. Specifika grčkog polisa, grčke gradske državnice, upravo je u tome da nije bila država u današnjem smislu te riječi, nego baš ono što izražava izraz: grad-država, gradska država, ili, iz današnje perspektive rečeno, ‘država u malom’ (tipa Luksemburg ili Andora ili San Marino, ali ni u kom slučaju Vatikan, kako ćemo to vidjeti kasnije). Mnogi evropski jezici, između ostalih i bosanski (kao i srpski ili hrvatski), lijepo izražavaju tu starogrčku vezu između državljanstva i pripadnosti gradskoj državnici polis: biti ‘građanin’ znači u isto vrijeme i biti ‘državljanin’ kao i biti ‘građanin’, što odlično svjedoči o onome što su stari Grci nazivali politička zajednica – polis: politika, ta politika, nije bila stvar ‘nacionalne države’, nego grada, ili, tačnije, gradskih državnica, i njihovih građana-državljana (‘polisana’); za njih je ‘biti građanin’ značilo i jednačilo se s onim što nama danas znači ‘biti državljanin’.

Međutim, reći da je starogrčka država bila ‘polis’ prilično je pogrešno. To pogrešno pojmovanje je, recimo, uočljivo u načinu prevođenja Platonove *Politea* na engleski: engleski prijevod, naime, zvuči ništa manje nego *The Republic*, što je izrazito ‘rimsko’ poimanje Grčke, jer se tek s Rimom prvi put pojavljuje ‘republika’, i to opet ne u modernom smislu riječi, nego u latinskom smislu ‘res-publica’, ‘zajedničke stvari’, ‘javne stvari’, ‘stvar svih’, čiji pokretač je upravo ono što je svima zajedničko, što se nalazi ‘među ljudima’ – a to je upravo i značenje latinskog *inter-es*⁶, prije nego

⁶ Prateći rimsku tradiciju, H. Arendt ovako izvede i definira pojam interes: “Djelovanje i govorenje se događa među ljudima kao ljudima, usmjerava se neposredno u svijet suljudi. Objelodanjuje i uvodi u igru one koji djeluju i govore čak i onda kada je njihovo djelovanje sasvim ‘objektivno’, ako se radi o stvarima, koje se tiču svijeta, dakle međuprostora, u kojem se ljudi kreću i prate svoje učestale, objektivno-posvyjetne interese. Ti interesi su u izvornom smislu riječi ‘inter-est’ – ono što je između i što ostvaruje odnose koji ljude povezuju i razdvajaju” (H. Arendt 1996: 189).

što je taj izraz bio ‘ekonomiziran’ u jednoznačni ekonomsko-profitni smisao „imati interes u...“. Razlika između starogrčkog polisa i rimske republike je prije svega u tome što je rimska republika Rim kao gradska država u raširenom, kolonijalističko-imperijalističkom obliku (iako su Rimljani kulturni nasljednici’ Grka, njihova je politika sličnija perzijskom modelu imperija nego grčkoj gradskoj državi polis).

Druga je najčešća greška koju se pravi kad se iz perspektive moderne nacionalne države pogleda unazad, prema starogrčkoj situaciji, naravno u tome što se sve Grke, ili tačnije, sve prebivatelje pojedinačnih gradskih država, baca u isti koš, stavlja u isti okvir, svrstava u istu kategoriju ‘naroda’ ili ‘nacije’. U filmu *Troy* (koji je barem toliko pošten da napiše da je u odnosu do Homerove *Ilijade* ‘*inspired by*’, i ne ‘*based on*’) možemo još na početku uočiti kakav je spontani savremeni pogled na Grčku: skup različitih naroda koji su bili ujedinjeni u ratu protiv Iliona. Nema veće greške od pogleda koji na Grčku gleda iz perspektive moderne nacionalne države, s uvjerenjem da je Grčka bila ‘država’ u kojoj su bili ujedinjeni različiti ‘narodi’. Homer u *Ilijadi* za grčku stranu zaista upotrebljava zajednički izraz, ponekad ih imenuje ‘Heleni’, a ponekad Ahajci ili Danajci, ali nikad ne kaže ‘Grci’ (izraz će se pojaviti tek s latinskim, kad budu Rimljani učinili isto što mi činimo s Grčkom, kad dakle sve građanske države bacamo u isti koš, i taj koš zatim ujedinimo, znači ‘nacionaliziramo’). Istina je da se Grčka u homerskom mitološkom univerzumu prvi put ujedinila, ali to još ne znači da se i samorazumijevala kao ‘jedan narod’⁷.

⁷ Kako to precizira helenofil i minuciozni poznavatelj grčke kulture A. Sovre: homerski (homerski jezik i homerski univerzum) je postao ‘službeni’ jezik prije svega na grčkim kraljevskim dvorovima, što ne znači da je postao i nacionalni jezik, nego prije svega međunarodni *common language*, kad se radilo o zajedničkoj sudbini gradskih država prema stranim agresorima, na primjer Perzijancima. ‘Panhelenska’ ideja je sličnija ‘nespojivim’ evropskim nacionalnim državama, u kojima se niko ne želi odreći vlastitih partikularnosti i gdje udruženje izdrži samo toliko koliko je potrebno (dakle, dok se zajedničke države ne odbrane od zajedničkog agresora) – da je u to vrijeme zaista postojalo nešto poput ‘grčke nacionalne svijesti’, tada bi perzijskim ratovima slijedilo nicanje ‘nacionalne moderne države’ *avant la lettre*, a ne peloponeskog rata.

To je posebno očigledno u kasnijim grčko-perzijskim ratovima, u kojima je panhelenski savez prvi put bio i historijski zabilježen (Herodot i drugi), koji su tek unatrag vidjeli mogućnost ideje zajedničkog ‘grčkog’, a u kasnijim peloponeskim ratovima se ta ideja rasplinula. Čitamo li Tukidida, koji je minuciozno popisao tok peloponeskih ratova, vidimo da je problem tih ratova bio upravo u onome što se unatrag pokušava prikazati kao ‘zajednička grčka nacionalnost’: spor između polisa, u prvom redu između Atene i Sparte, koje su, svaka na svoj način, bile nezdružive jedna s drugom, upravo iz razloga što biti ‘državljanin’ građanske državnice Atene nije bilo združivo s biti ‘državljanin’ građanske državnice Sparte; isto tako nije bilo pojmljivo ni dovesti Atenu u Spartu, a baš to je bio princip rimskog modela razumijevanja grčke riječi polis.

4.

Nacionalna suverenost i državljanstvo. Pogledamo li preko provalije koja zija između nas, ‘nasljednika nacionalne države’, i Grka, koji su živjeli u polisu, čini se da je ta provalija nepremostiva. Ta nepremostivost svoj tvrdokorni karakter vjerojatno duguje prije svega specifičnom, s grčke tačke gledišta ‘protuslovnom’ karakteru nacionalne države, koji je najočigledniji na njenom izvoru, ukorijenjene u novom vijeku, a čiji vrhunac bez sumnje predstavljaju američka Deklaracija o nezavisnosti (1776) i Francuska revolucija (1789). Ideja o ‘nacionalnoj suverenosti’, na koju su se pozivali i Amerikanci i Francuzi, nalazi se u paradoksalnoj suprotnosti s onim što su istovremeno promovirali kao bitni presjek s prošlošću, naime s idejom o ‘državljangskoj jednakosti’ (upor. Katunarić 2003: 97-98).

Sam koncept suverenosti je rimskog izvora, *potestas*, a Hannah Arendt, parafrazirajući distinkciju između ‘autoriteta’ i ‘suverenosti’ sve od Cicera, koji je izjavio ‘*Cum potestas in populu, auctoritas in senatu sit*’ (‘Suverenost u narodu, autoritet u senatu’), kaže da se u vrijeme isticanja Rimskog carstva prenio na monarhe, odnosno na monarhističke porodice, i da je pritom autoritet, *auctoritas*, pripao Crkvi, jer bez odobrenja Crkve, barem neko vrijeme, nijedan monarh nije mogao biti ustoličen (upor. Arendt 2006: 126). U

periodu monarhija ‘državlјanska pripadnost’ u Evropi određivala se prije svega s obzirom na teritorij, i teritorijalna podjela je bila osnova na kojoj se tek kasnije uspostavila ideja o ‘nacionalnoj suverenosti na vlastitom teritoriju’.

Dva događaja koja obilježavaju taj pomak su, kao što je već rečeno, američka Deklaracija o nezavisnosti i Francuska revolucija: prva zato što je za sebe zahtijevala teritorij, koji je inače bio smatran za koloniju kraljevske kuće na čelu Velike Britanije, a druga naravno zbog toga što je u ime ‘državlјanskih prava i jednakosti’ nastupila protiv etabliranog monarhijskog plemstva i protiv crkvenih velikaša – i upravo ova druga, u vrijeme svog isticanja u jakobinsku diktaturu, najrječitije pokaže u čemu je paradoks izjednačivanja državlјanstva s nacionalnom pripadnošću:

Ipak, i revolucija i nacionalizam svoja su idealna načela miješali s realnim i uskogrudnijim interesima. U Francuskoj su ideje slobode i jednakosti, uperene protiv apsolutne vlasti, supostojale s idejom etničkog zazora, *resantimana*, uperenog protiv stranaca. U vrijeme jakobinske diktature vlast je raspirivala mržnju protiv Prusa, Austrijanaca i svih ne-Francuza koji su bili protiv Republike, pa i francuskih građana koji nisu govorili francuski (Katunarić 2003: 97),

Ukratko, temeljni paradoks uspostavljanja i nacionalne suverene države kao i državlјanskih prava, utemeljenih na slobodi i jednakosti, ukorijenjen je u istom ishodištu, na istoj ishodišnoj tački, tako da pitanje u pogledu državlјanstva glasi: da li je po iskustvu konstitucije moderne evropske države uopće moguće misliti državlјanstvo *odvojeno* od nacionalne pripadnosti?

Bojim se da je jedini politički koncept odnosno jedini politički oblik koji je u toku evropske državne historije uspio prevazići vezu nacionalne pripadnosti s državlјanstvom, oblik ‘imperije’ pojmovane poput nadnacionalne instance, čiju inauguralnu gestu predstavlja svakako stara Rimski imperija. Pokušaj ponavljanja rimskog političkog iskustva, kako bi to rekla H. Arendt, svakako koincidira s uspostavljanjem nacionalne države, a ako pogledamo u historijsko iskustvo vidjet ćemo da je bio uvijek iznova ‘pobjeđivan’ od ovakvih ili onakvih agresivnih nacionalnih politika. Suvremeni modeli razumijevanja rimskog koncepta ‘imperije’ (Rusija/Sovjetski savez, Turska, Austrija/Austro-Ugarska, kasnije Čehoslovačka i Jugo-

slavija), odnosno 'iznad-državne' instance koja bi presezala nacionalnu pripadnost na 'sub-imperijalnom' nivou: u Jugoslaviji, za nas najbližem iskustvu, to se pokazivalo s ideologijom 'bratstva i jedinstva', u kojoj se 'bratstvo' odnosilo na bratstvo (jednakost) između naroda, a 'jedinstvo' na jedinstvenu pripadnost ne samo ideji nego prije svega državljanstvu Jugoslavije. Mada je nasilna disolucija Jugoslavije rezultirala nicanjem nacionalnih država (što 'dokazuje' pobjedu nacionalne države nad iznad-nacionalnom instancom), koncept 'imperije', prateći moderno ponavljanje rimskog iskustva, omogućuje nam da i u današnjoj situaciji pojmljujemo državljanstvo kao *odvojeno* od nacionalne pripadnosti.

5.

Državljanstvo i nacionalno-regionalna pripadnost. Pogledamo li aktuelnu političku situaciju u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, i uopće, pogledamo li u ishodišnu situaciju Jugoslavije, sve ukazuje na to da bismo na gornje pitanje morali odgovoriti negativno: „Ne, državljanstvo nije moguće bez nacionalne pripadnosti.“ Stvari se dodatno zakompliciraju ako uzmemo u obzir da je u BiH pitanje državljanstva vezano ne samo s nacionalnom pripadnošću nego i s religioznom, što je došlo do izražaja u minulim tragičnim događajima, koji su popratili nasilnu disoluciju i rat u Jugoslaviji. Ratovi uopće nikada nisu bili niti će biti ni 'prirodna' ni 'historijska' ni bilo koja druga 'nužnost', već upravo suprotno, a možda i, paradoksalno, izraz slobode, ili – da ne budemo pogrešno shvaćeni – jedan od izraza slobode, iako najoštrijeg prijekora i osude vrijedan, koji politika i političko djelovanje omogućava. Rat je prije svega *politička* činjenica, a ne 'prirodna' (jer u prirodi ratovima nema ni traga), niti 'historijska' (jer historijska perspektiva je uvijek već perspektiva 'unatrag'), i tako ga treba i razumjeti. Ratovi mogu izgledati još tako 'surovi', 'krvavi', 'besmisleni' – kako se često označava ratove na Balkanu (i time zakriva i mistificira činjenične razloge; primjer su Kusturičini filmovi) – ali ni u kom slučaju ne mogu biti drugo negoli izraz određenih jasno definiranih politika. Tako i za ratove na Balkanu možemo reći da su, ako već nisu bili posljedice, onda su makar bili mobilizirani pomoću izrazitih nacionalističkih i vjerskih retorika (upor. Velikonja 2003: 95-97).

Neko ko bi želio zagovarati ‘zloupotrebu vjere za potrebe nacionalističkih politika’ zaboravlja činjenicu da su i nacionalističke politike bile zloupotrebljivane sa strane vjerskih politika i da je veza bila obostrana: „Ta totalna – i totalitarna – veza između nacionalističkih politika i vjerskih zajednica i ustanova je bila obostrano korisna: nacionalna, politička pa, na kraju krajeva, i vojnička mobilizacija, ne bi mogla biti postignuta bez vjerske utemeljenosti, dok, s druge strane, vjerske zajednice nisu bile sposobne doseći svoje ciljeve bez aktivne podrške nacionalističkih stranaka odnosno politika uopće” (Velikonja 2003: 97). Ili, drugim riječima, kako to sažeto kaže M. Velikonja u Mitografijama sadašnjosti: „u procesu religijsko-nacionalne retradicionizacije – kombinirane s religijsko-nacionalnim ekskluzivizmom – jednoj je strani bila potrebna druga: vjerske organizacije su opravdavale šovinističke politike i otvarale im perspektive i *vice versa*“ (Velikonja 2003). Iz tog procesa retradicionizacije su se religijsko-nacionalni identiteti konsolidirali u pred-moderne, dakle u pred-sekularne kategorije, kao da se odvajanje Države od Crkve nikada nije ni dogodilo: srpski nacionalni identitet se povezao s pravoslavljem, hrvatski s katoličanstvom, a bosanski s muslimanstvom (upor: Velikonja 2003: 98).

Tek poslije rata se ponovo desila sekularizacija, barem na formalno-državnoj ravni, na kojoj biti pripadnik ove ili one etničke grupe ne znači neophodno i pripadati ovoj ili onoj vjerskoj zajednici: to je još i najočiglednije u činjenici da u BiH nema nijednog vjerskog praznika koji bi bio institucionaliziran sa strane države: svaki državljanin ima pravo da za svoje vjerske praznike koristi dva dana plaćenog dopusta, a nijedna od vjerskih zajednica u odnosu s državom nema nikakvih privilegija iznad drugih. To spominjem jer su, s te tačke gledišta, evropske države u odnosu na BiH u većini još uvijek pred-moderne: u Sloveniji su, recimo, institucionalizirani katolički vjerski praznici, a usto i Dan reformacije, koji još i najbolje cilja na činjenicu da se čini kao da se odvajanje Države od Crkve nije ni desilo: Dan reformacije je inače ‘protestantski vjerski praznik’, ali se promovira kao ‘nacionalni’ upravo zbog uloge koju je reformacija odigrala u etabliranju slovenskog (nacionalnog, ne državnog!) jezika.

Analogno tome, mogli bismo reći da je Dejtonski sporazum započeo funkcionalizirati kao pokušaj sekularizacije na ravni

nacionalizma pošto je ispraznio mjesto koje obično (u evropskoj nacionalnoj državi) zauzima ova ili ona nacionalna ‘većina’ (u Francuskoj su to Francuzi, u Njemačkoj Nijemci, u Sloveniji Slovenci, dok u BiH nema grupe koja bi zauzimala mjesto ‘većine’ – postoje Srbi, Hrvati i Bošnjaci).

6.

Državljanstvo u postdejtonskoj BiH. Način na koji je u Bosni u sadašnjoj postdejtonskoj pravno-političkoj situaciji definirano državljanstvo još ni izdaleka nije (ili nije samo) posljedica proteklih ratova, nego je prije svega (u svojoj pravno-političkoj formalizaciji i utjecajima, koje ima na ‘državljansku svijest’ ljudi na ovim prostorima i na ‘političku klimu’ uopće) posljedica Dejtonskog sporazuma, koji je – ako ništa drugo – barem na pravno-politički način formalizirao posljedice, dakle samo još više zaoštrio, s tim da im je dao političko-formalni oblik. Ukratko, pojednostavimo li, Dejtonski sporazum probleme nije samo *institucionalizirao*, već ih je i *legalizirao* i na neki način (zapravo, baš tako) i *legitimirao*.

Dejtonski mirovni sporazum je na neki način, u pogledu statusa državljana, zafunkcionirao poput slavnih nirnberških zakona iz 1935. godine, o kojima piše Arendt u *Eichmann u Jeruzalemu*: „Nirnberški zakoni su Jevrejima oduzeli politička, ali ne i državljanska prava; nisu više bili državljani (*reichbürger*), ali su ostali pod okriljem njemačke države (*staatsangehörige*). Čak i ako su emigrirali nisu automatski izgubili državljanstvo“ (Arendt 2007: 53).

Međutim, bilo bi pogrešno tvrditi da je Dejtonski sporazum „zapravo samo legalizirao *de facto* situaciju“, da je, dakle, samo ‘legalizirao etničke razlike, koje su postojale i prije’, nego je te razlike – na ravni državljanstva u smislu *staatsangehörige* (to jest pod okriljem države) – uistinu formalizirao tek oduzimajući svim građanima politička prava. Ako radikaliziram: politička prava su se svela na nacionalna prava, tačnije, trodijelna prava ‘tri konstitutivna naroda BiH’, što jasno znači da nisu jednaka za sve i da nisu utemeljena na jednakosti, nego na različitosti. Ako parafraziram uvodni citat iz knjige *Vita Activa*: jednakost ovdje nije politička jednakost, već jednakost pod okriljem države, državna jednakost;

različnost nije različnost pojedinaca kao pojedinaca, nego različnost pojedinaca kao pripadnika nacionalnih zajednica, dakle pojedinac se od drugoga može razlikovati samo po jednoj kategoriji, i ta kategorija je etnička, kolektivna, a ne politička, individualna; upravo suprotno, ta kategorija je *apolitična par definitionem*, jer iz kategorije državljanstva isključuje svakoga ko nije pripadnik jednog od tri 'konstitutivna' naroda.

Aneks IV, u kojem se spominju 'tri konstitutivna naroda', dodan je Dejtonskom mirovnom sporazumu da bi funkcionirao kao Ustav BiH, ali situacija je upravo obrnuta: sam 'Ustav BiH' funkcionira kao mirovni sporazum između 'tri konstitutivna naroda', zato treba istaknuti i potvrditi ono što u uvodnim stranama svoje knjige *Mi, građani etnopolisa* piše A. Mujkić⁸: „Ustavni okvir napisan kao aneks *Dejtonskog sporazuma* ohrabruje samo neku vrstu proceduralne demokratije političkih predstavnika – ili bolje reći oligarhija – etničkih grupa (konstitutivni narodi)“ (Mujkić 2007: i). Ustav jasno pokazuje da samo etnički opredijeljeni politički interesi mogu biti 'politički legitimni'⁹, zato Mujkić opravdano opisuje politiku u BiH kao izrazito etniciziranu: „Ova specifična bosanska politika

⁸ Sam izraz prof. Mujkić duguje prof. Richardu Rortyju (gl. op. 1 u: *Mi, građani etnopolisa*), ali uprkos tome treba priznati da je u kovanju izraza najviše doprinijela upravo situacija u BiH: ne radi se o državljanstvu u državi, nego za državljanstvo u etnopolisu, 'etničkoj državi', ili preciznije, 'etničko rascijepljenoj trodijelnoj državi': „*zajednica koju karakterizira politički prioritet etničke grupnosti nad individuumom, prioritet koji je proveden kroz proces demokratske samolegislacije, zajednica koju karakterizira politički prioritet etnički grupnog prava na samoodređenje nad pravom građanina na samoodređenje, pri čemu je članstvo građanina u političkoj zajednici predodređeno njenim ili njegovim članstvom u etničkoj zajednici. Politička naracija i praksa koja opravdava ovaj etnički utemeljen društveni konstrukt naziva se etnopolitikom*“ (Mujkić, 2007: iii).

⁹ Član 5 Dejtonskog Ustava BiH kaže (...): “The Presidency of Bosnia and Herzegovina shall consist of three Members: one Bosniac, one Croat, each directly elected from the territory of the Federation, and one Serb directly elected from the territory of the Republika Srpska” (Predsjedništvo BiH sastojat će se od tri člana: jednog Bošnjaka, jednog Hrvata, direktno izabranih s teritorije Federacije, i jednog Srbina, direktno izabranog s teritorije Republike Srpske). Legitimnost političkih interesa pojedinih etničkih grupa je izražena kroz to 'trodijelno predsjedništvo', gdje se pojedinačni članovi biraju s obzirom na teritorijalno-etničku pripadnost.

najbolje se može opisati kao *demokratija etničkih oligarhija*, a ne *demokratija građana*“ (Mujkić 2007: iii).

Upravo iz toga, po mom mišljenju, proizlazi nemogućnost da se u BiH uspostavi bilo kakva nad-etnička instanca bez obzira na to da li bi se radilo o državi (radi se o državi, rascijepljenoj na tri dijela) ili o naciji (radi se o etnopolisu, u kojem nijedan od tri ‘etničko konstitutivna naroda nema primat nad drugim, dakle nema nacije koja bi bila većinska). Svaki pokušaj da se uspostavi nešto slično nacionalnoj državi prvo nalijeće na otpor na tački onog dijela nacionalne države koji se tiče nacionalnog: nijedan od konstitutivnih etnija ne može prerasti u naciju, jer bi to značilo da se postavlja iznad druge dvije – a istovremeno s tim se ne može uspostaviti nikakva četvrta, zajednička nacionalnost, jer bi to uvijek moglo biti shvaćeno kao ugrožavanje Hrvata i Srba, koji već pripadaju svojim nacijama, Srbima i Hrvatima. Ukratko, nemogućnost uspostavljanja jedinstvene nacionalne države u BiH nije toliko problem države koliko problem pitanja nacionalnog porijekla moderne pravne države. Potrebno je ulagati upravo u državljanstvo nevezano za nacionalnu pripadnost, ako u bilo čemu, svi bi se – bez obzira na etničke razlike – morali prepoznati u onome što se imenuje ‘biti državljanin/ka BiH’.

Ali, da postavimo pitanje kako ga je postavio E. Zgodić u svojoj knjizi *Građanska Bosna*, u zadnjem poglavlju, koje nosi razgovoran naslov *O lažnom izboru: Građanska ili nacionalna država*: „lažna je dilema koja tjera da se opredjeljujemo ili za građansku Republiku BiH ili Republiku definiranu na kolektivističkom – etničko-nacionalnom principu. Građanski projekt nije ni anacionalan, niti nadnacionalan. (...) Prema tome, strah i opasnost ne dolazi od građanske konstitucije Republike, nego od etatističke unifikacije i svedržavne negacije samog građanskog društva i svega onoga što ono pretpostavlja, implicira“ (Zgodić 1996: 204). Naime, uložiti treba ne u *nacionalnu* nego u *građansku Bosnu*, i posljedično ne u *nacionalnu pripadnost*, nego u *građansku*. Ili, kako je to zapisao Zgodić u svojoj knjizi: „U građanskom ethosu vidi se šansa očuvanja cjeline bosanskohercegovačkog društva, naspram sila njene destrukcije, on je mogućnost života usred sila uništavanja, povijesni je odgovor etnogetoizaciji i lokalističkom partikularizmu i njegovim pannacionalističkim izobličenjima“ (Zgodić 1996: 12).

7.

Državlјanska i nacionalna pripadnost. Problem koji smo postavili i koji je, po našem mišljenju, ključan za razumijevanje nemogućnosti uspostavljanja državlјanstva nevezanog za određenu etničku ili nacionalnu pripadnost u BiH ponavlja se i u situaciji EZ-a. Vezan je za specifično evropsko poimanje moderne pravne države kao nacionalne države, na poimanje, čiji su korijeni u postulat, da bude ‘nacija suverena na vlastitoj teritoriji’.

Iz toga možemo povući određene konsekvence za evropsku nacionalnu državu: ako se smatra da država može postojati samo toliko koliko je nacionalna, onda je BiH upravo njena suprotnost (nijedna etnička manjina, naime, nije privilegirana) i primjer kako su sve druge evropske nacionalne države *contradictio ad adjecto*: istovremeno garantiraju zaštitu ‘etničkih grupa’, ali tu zaštitu uvijek ‘garantira’ neka ‘etnička većina’¹⁰.

Zato je i po Ustavu BiH – s tačke gledišta evropske nacionalne države – država, podijeljena prvo ‘teritorijalno’, a odmah zatim ‘nacionalno’ odnosno etnički (gl. op. 8): mjesto koje u evropskoj nacionalnoj državi zauzima manje više homogena ‘nacija’ je u slučaju BiH ispražnjeno, prazno, ili, preciznije rečeno, rascijepljeno: jer nema jedinstvene teritorije, ni homogenost nije moguća, i upravo rascijepljenost teritorije onemogućava bilo kakvu nacionalnu homogenost. Ili, drugim riječima: evropska nacionalna država može djelovati nacionalno homogena, s vidika BiH, ako ni zbog čega drugog – zato jer je teritorijalno jedinstvena¹¹.

¹⁰ Tipičan primjer su manjine koje imaju i status ‘manjine’ u bilo kojoj državi EZ. Recimo u Sloveniji, na njenoj zapadnoj granici, italijanska manjina priznata je kao manjina, ali upravo u toj gesti prepoznavanja (mjesta u parlamentu i slično) je u isto vrijeme uspostavljena razlika: manjina ostaje manjina, nije ravnopravna u odnosu na većinu – ako bi to bila, njoj, na kraju krajeva, ne bi bilo potrebno imati status manjine.

¹¹ Teritorijalna jedinstvenost ni iz daleka ne iscrpljuje preduvjete djelovanja moderne države kao nacionalne države: jedinstvenost je potrebna i na drugim nivoima: na nivou trgovine, na nivou jezika, zakonodajstva itd. – ono što se u tipičnoj evropskoj državi samo po sebi razumije, to je u BiH postavljeno kao pitanje; nema jedinstvenog zakonodavstva, nema jedinstvene trgovine, i na kraju krajeva ni jedinstvenog jezika. Od svih elemenata nacionalne homogenosti religija je zasigurno nešto što ima najveću mobilizacijsku moć (gl. paragraf 5 dotičnog spisa).

Kad govorimo o evropskoj nacionalnoj državi, govorimo o državi koja samu sebe poima kao konstituiranu kroz neku tačno određenu naciju koja je ‘suverena na svojoj (jedinstvenoj) teritoriji; Njemačka je njemačka po tome što su njeni državljani Nijemci, Francuska po tome što su državljani Francuzi itd. – međutim, problematičnost takvog razumijevanja državljanstva je upravo u tome što se državljanstvo poistovjećuje s nacionalnošću odnosno s nacionalnom pripadnošću: biti državljanin znači uvijek već pripadati nekoj određenoj nacionalnosti, ne bilo kojoj, nego prevladavajućoj – pri čemu se ‘prevladavajuća’ ne misli samo u kvantitativnom smislu, nego i u političkom, odnosno – u dikciji H. Arendt – anti-politično¹²: ako parafraziramo Orwella: *Svi državljani su u državi ravnopravni, samo neki državljani su ravnopravniji.*

Problem s kojim se suočavamo kad ‘državljanstvo’ identificiramo s ‘nacionalnom pripadnošću’ postane vidljiv čim se osvrnemo na situaciju u Francuskoj, gdje se, pod utjecajem takozvane globalizacije i migracijskih tokova, unutar konzervativnih krugova otvorilo pitanje: „Francuska bez Francuza – da li je to budućnost Francuske?“ Pitanje se odnosilo na statističku činjenicu da u Francuskoj, tačnije u Parizu, živi 70% migranata i samo 30% ‘autohtonih’ Parižana. U čemu je problem? Naravno u tome da s konzervativističke tačke gledišta apsolutno nikakvu ulogu ne igra činjenica da je tih 70% migranata dobilo državljanstvo, da su, dakle, ravnopravni državljani Francuske; postavljajući akcent na nacionalnu pripadnost učinili su tačno to da su Francusku kao državu poistovjećivali s Francuzima kao nacijom i da su pitanje državljanstva sveli na pitanje nacionalne pripadnosti.

¹² Sasvim je moguće, naime, da je pripadnika nacionalne grupe, po kojoj je država definirana, manje nego drugih nacionalnih grupa, ali da uprkos tome drže ‘nacionalnu nadvladu’, kao u slučaju koji slijedi u tekstu (pravi Francuzi su u odnosu na nepravu, priseljene Francuze, u manjini), uprkos tome su manjina ‘pravih’ (dakle onih koji pripadaju pravoj nacionalnosti određene države, npr. Francuzi Francuskoj). Problem je svakako u činjenici da se ne ‘računaju’ oni državljani koji nisu pravonacionalni (po analogiji s pravovjernim), dakle oni koji nisu prave nacionalnosti. Po H. Arendt je takvo razumijevanje politike, utemeljeno na nacionalnoj pripadnosti, apolitično, jer isključuje međusobnu jednakost političkih subjekata koji stupaju u zajednički politički prostor.

Problem koji ovdje otvaramo usko je povezan s problemom rasizma i na primjeru Slovenije uoči njenog stupanja u EZ ću pokušati pokazati kako. Najprije treba spomenuti samo činjenicu da nije slučajnost da su se prve rasne teorije prikazale otprilike usporedno s usponom moderne nacionalne države; historijska koincidencija (ne u smislu slučajnosti, nego u smislu podudaranja) sama po sebi naravno ništa ne dokazuje, ali može biti dobra ishodišna tačka i pokazatelj određenih veza koje bi inače ostale neprimijećene. Na kraju krajeva, svaka nacionalna država se po pravilu uspostavila kao ‘homogena’ i ‘jedinstvena’ tek na osnovu prethodne ‘homogenizacije’, naročito na nacionalnoj ravni¹³.

8.

Evroza – kriza evropske svijesti. Jedna od pogrešnih predodžbi o EZ-u je ta da se radi o promotoru nad-nacionalnog interesa koji bi prevazišao partikularizme evropskih nacionalnih država. Ali zaboravlja se da u samom jedru nacionalnih država stoji historija nasilja i etničkih čistki, koje se pokušava premostiti idejama multikulturalizma, različnosti i sličnoga. Ali kako piše pravi M. Velikonja u svojoj *Evrozi*:

u samom jedru tvorbe nacionalnih država su ubrojani – (...) – etničko, kulturno i vjersko čišćenje, nasilno nacionalno homogeniziranje, asimilacija i prisilna preseljavanja (*bogatstvo Evrope, među drugima, njena raznolikost, raznolikost i multikulturalnost*, pojavit će se tek kasnije, kada se ona u stoljetnim procesima čišćenja i asimiliranja nacionalno, vjerski, politički i kulturno razdijelila) (Velikonja 2005: 93).

Ta pogreška, koja se utemeljuje u zaboravljanju historije nastanka modernih evropskih država, naročito eksplicitno se izražava u onome što se naziva ‘evropsko državljanstvo’, koje bi prevazišlo stare, prežvakane ‘nacionalne pripadnosti’. Međutim, ta vrlo promovirana rečenica da smo sad ‘svi Evropljani’ naročito bode oči ako pogledamo šta se događa s manjinama u evropskim nacionalnim državama: Baski u Španiji, Irci u Engleskoj itd., svi oni zahtijevaju

¹³ Ako za primjer ponovo uzmemo Sloveniju: poslije I. svjetskog rata, a djelomično i poslije drugog, dogodilo se masivno protjerivanje Nijemaca, poslije II. svjetskog rata se isto desilo s Italijanima.

samostalnost, što je paradoksalno s obzirom na činjenicu da smo sada ‘svi Evropljani’, a još paradoksalnije je to da država koja te manjine ugošćava njihovu samostalnost ne želi priznati iako smo sada ‘svi Evropljani’.

Tako dolazimo do druge postavke dotičnog spisa: ono što se u BiH pokazuje kao nemogućnost uspostavljanja zajedničkog nacionalnog identiteta (nemogućnost koja se nikako ne podudara sa zajedničkim, ravnopravnim državljanstvom!), to se u evropskim nacionalnim državama pokazuje kao kriza državljanstva u smislu jednakosti ili, ukratko, u raznoraznim ispadima nacionalizma.

Stavimo pod lupu jednog od poznatijih i najizrazitijih nacionalističkih incidenata u Sloveniji: nakon što je 2004. godine Slovenija stupila u EZ i pošto se već činilo da su Slovenci dostigli sve što se dostići moglo – istupanje iz ‘barbarskog’ Balkana i stupanje u ‘civiliziranu Evropu’ – u Šentflorjanskoj dolini počela su se dešavati određena ‘civilizacijska’ protuslovlja. Sa stupanjem u EZ, pošto smo svi postali Evropljani i manje ili više ‘spontano’ preuzeli vladajuću ideologiju ‘razvijene’ Evrope, u Sloveniji su se počele manifestirati najotvoreniji oblici diskriminacije: seksizam, rasizam, ksenofobija. No, ne da to nije postojalo i prije, ali paradoks je upravo u tome što se ‘računalo’ na Evropu kako će zajamčiti prava manjina i općenito svih diskriminiranih grupa, tako da ćemo „svi postati evropski državljani“, a zapravo se desilo suprotno: punopravni „evropski državljani“ su očigledno postali samo oni koji su već i prije bili pripadnici ‘prave’ nacionalne pripadnosti (i ne državljanstva!).

S pridobivanjem evropske svijesti jačim od veselja zbog nove svijesti pokazao se strah zbog gubitka nacionalne, ‘slovenske’ svijesti. Paradoksalno, s ‘europeiziranjem’ (koje Slovenci samo-razumiju kao samo-po-sebi-podrazumijevajuće ‘civiliziranje’) dogodila se ‘barbarizacija’ Slovenaca, koji se iznova počinju hvatati prežvakanih nacionalizama. Problem je baš u tome kako razumjeti paradoksalnu vezu između ‘dobitka evropske svijesti’ i ‘gubljenja slovenske svijesti’: civilizacijske, napredne, uspješne i uopće sve predikate koje je moguće zgusnuti u današnju ‘ideju dobrog’, evropskog prostora, počelo se naširoko razglavati kao vrijednosti koje Slovenija i Slovenci posjeduju već samo s tim da smo postali

Evropa, Evropejci. Biti ‘državljanin Evrope’ iz tog vidika dakle ne znači opuštat i svoju nacionalnu pripadnost, nego baš suprotno, dokaz ‘superiornosti’ nacionalne pripadnosti, koja je, na kraju krajeva, cijelu državu i dovela u Evropu¹⁴.

Međutim, reakcija na ‘pridobivanje evropske svijesti’ je bila prava suprotnost tih predikata ‘dobrog’, jer su se počeli pojavljivati akutni ispadi svakojakih oblika diskriminacije, tako da se ‘gubitak slovenske svijesti’ u konačnoj fazi pokazao kao odlučujući u pogledu ‘pridobivanja evropske svijesti’ – gubitak nacionalne pripadnosti je prevagnuo pridobivanje ‘evropskog državljanstva’. U tom kontekstu može se ispostaviti problematika Roma u Sloveniji, ‘problematika’ koja je postala problem kad su se stanovnici Ambrusa podigli na noge i vlastitim rukama ostvarili svoja prava tako da su romskoj porodici Strojani oduzeli njihova. Posljedica isključivanja jedne određene grupe (pa bila ona definirana kroz kategorije etnije, religije ili kulture) iz ‘nacionalne pripadnosti’ je u činjenici da se tu grupu isključi i iz kategorije ‘državlanske jednakosti’. Slučaj nasilja nad Romima u Ambrusu samo još jednom potvrđuje da u krizi nije nacionalna država, već upravo državljanstvo kao ravnopravnost državljanu u državi.

Problem s ‘nacionalnom pripadnošću’ je upravo u tome da reproducira svoje vlastito isključenje: po logici isključivanja koje izvodi ovaj ili onaj nacionalizam je u konačnoj fazi moguće isključiti bilo koga, jer je moguće u svakom trenutku, na osnovu ovih ili onih osobina i karakteristika, ostvariti grupu, a na taj način i manjinu. Kao što su to izvrsno pokazali Deleuze i Guattari u *Tisućama platoa*, niko u konačnoj instanci ne može odgovarati kriteriju ‘većine’, ‘idelala’, ‘standarda’: ‘Jer većina, ako je analitički uključena u neki standard, nikada nije bilo ko, već uvijek Niko – dok je manjina uvijek nastanak bilo koga, potencijal nastajanja bilo koga, da je

¹⁴ Ne treba ni pogledati slovensku vanjsku politiku da bismo primijetili kako se promijenio odnos Slovenaca poslije ulaska u EZ: starije kolege iz Unije gledaju s poštovanjem i gotovo pužući na koljenima, dok bivše ‘bratske republike’ patroniziraju; logika ide više-manje u ovom pravcu: već sama vremenska uzastopnost pristupa i stupanja u EZ nije bila toliko potvrda Slovenije kao države koliko samo-potvrda Slovenaca kao nacionalnih pripadnika države Slovenije (i ne kao državljanu od kojih se, na kraju krajeva, država i sastoji).

otklon od standarda“ (Deleuze, 2003: 105). Apstraktni standard ‘većine’, ‘norme’, ‘ideala’ tako služi samo tome da bilo koja manjina, čak i ako (i po pravilu) ne odgovara standardima, koristi apstraktne standarde zato da bi isključila ostale manjine, a pritom je ‘trik’ baš u tome da standardu ne odgovara niko, ili, ako već ko, onda Niko. ‘Nacionalna pripadnost’ pretpostavlja ‘nacionalnu jedinstvenost’, dakle ostvaruje jedinstvenost tamo gdje bi morala biti razlika, a istovremeno i osporava jedinstvenost tamo gdje bi ta morala biti, dakle na ravni državljanke pripadnosti ili državljanstva.

9.

Zaton državljanstva? U kontekstu pitanja koje smo otvorili na početku mogli bismo reći da se svaki put stvorenim manjinama u bilo kojoj nacionalnoj državi zahtjev za punopravnim državljanstvom uvjetuje zahtjevom nacionalizacije (ako se ostaje pri međusobnoj vezanosti državljanstva i nacionalne pripadnosti), jer ‘državljanstva jednako’ upravo ne znači ‘nacionalna jednako’.

Upravo iz evropske perspektive se u pogledu na BiH zaboravlja da se moderna nacionalna država konstituirala samo na osnovu ‘etničke čistosti’ odnosno prethodnoga ‘etničkog čišćenja’: za Evropu trauma nije samo naci-fašistička Njemačka, nego i novonastala država Izrael, možda čak i traumatičnija s obzirom na činjenicu da je totalitarna Hitlerova Njemačka etničko čišćenje izvodila i pokušavala izvoditi ‘unatrag’ (dakle, nakon što je već postojala kao ‘nacionalna država’), dok se država Izrael pokušava konstituirati kao nacionalna ‘unaprijed’ (dakle, tek se uspostavlja kao nacionalna država). Upravo su Židovi, kao slučaj ‘nacije’ bez ‘države’, najbolji paradigmatički primjer kakvo značenje ima konstitucija nacionalne države, utemeljene na sukobu s autohtonošću (s Palestincima) i s nacionalnom homogenošću (‘etničkom čistošću’). Drugim riječima: ‘nacionalna jedinstvenost’ nije moguća bez prethodne ‘nacionalne čistosti’, i prilično perverzno je slušati kako je ova godina ‘godina evropskog međukulturnog dijaloga’, dok se pretpostavka dijaloga oslanja na prethodnom nasilnom konstituiranju evropskih država kao nacionalnih odnosno nacionalno homogenih država.

Kao što kaže H. Arendt u knjizi „Vita Activa“: „Organske historijske teorije nacionalizma, koje su prije svega srednjoevropske, zasnovane su na izjednačivanju nacije i povezivanju između njenih članova s porodicom i porodičnih veza. Ako društvo postane naknada za porodicu, onda zahtijeva da o pripadnosti naciji odlučuje ‘Blut und Boden’; i tamo gdje te ideologije nisu sasvim oblikovane homogenost stanovništva i autohtonost postanu glavni kriteriji za oblikovanje nacije“ (Arendt 1996: 271). Razvoj moderne nacionalne države dakle već u ishodištu počinje s ‘izvornim grijehom’ konstitucije nacije na osnovu borbe za autohtonost i nacionalne homogenosti, čija implicitna pretpostavka je, na kraju krajeva, etnička čistost.

Prateći dalje Hannah Arendt, vraćamo se zapravo na ishodište: „Danas smo u zadnjem stadiju tog razvoja. Njegove karakteristike su zaton evropskih nacionalnih država“ (Arendt 1996: 271). „Evropejstvo“, članstvo u EZ-u, ne nagovještava baš ‘zaton evropske nacionalne države’, ali barem produžava njeno zalaženje. Još oštrije rečeno: ‘evropejstvo’ i ‘nacionalnost’ se međusobno ne isključuju, oni se međusobno podupiru, ali ne tamo gdje to očekuju promotori EZ-a (otvorenost, solidarnost, zaštita manjina itd.), nego baš suprotno, u sve većoj nacionalizaciji već ionako nacionalno zatvorenih evropskih nacionalnih država. Šengen kao simbolična i *de facto* ‘granica Evrope’ ne zatvara toliko Evropu kao takvu, koliko sjedinjene nacionalne države Evrope – ovdje ide za čisti pravi *evronacionalizam*, kojega je opisao M. Velikonja u *Evrozi*.

Tome možemo dodati samo još to da kao posljedica ‘zatona evropskih državljanskih država’ dolazi ‘zaton državljanstva’, ili onoga što se naziva ‘državljanska svijest’ u evropskim nacionalnim državama, što se ipak ne poklapa sa zatonom nacionalizama: upravo obratno, kako je razvidno iz slučaja Slovenije uoči stupanja u EZ, čini se da su fenomeni obrnuto proporcionalni: što više zalaze (politička) država i državljanstvo, to više izlaze razni nacionalizmi, dakle nacionalno homogeno ‘društvo’ umjesto državljansko heterogene pluralnosti ‘državljana’¹⁵.

¹⁵ Zato je upravo na osnovu slovenskog iskustva u EZ moguće tvrditi da jedinstvena nacionalna svijest neće baš nimalo pomoći tome da se država ujedini

To se najjasnije vidi u sadašnjoj situaciji u BiH, u kojoj su pripadnici sva tri 'konstitutivna naroda' (tako Srbe, Hrvate i Bošnjake naziva Aneks IV. Dejtonskog sporazuma) jedan drugome 'etnička manjina': jer nema homogenog nacionalnog tijela pa je kriza državljanstva, kao posljedica izjednačenja državljanstva s nacionalnom pripadnošću, još očiglednija. Što ne znači da 'treba konstituirati homogenu nacionalnu državu', već 'homogeno državljansko političko tijelo', dakle ljudima omogućiti njihovo legitimno političko pred-pravo 'biti državljanin' prije antipolitičke pred-dužnosti, prije nego 'biti pripadnik ove ili one nacionalne grupe'¹⁶. Ukratko, treba izvesti 'sekularizaciju', ne samo na ravni odvajanja Crkve od Države nego i na ravni odvajanja Države od Nacije, državljanstva od nacionalne pripadnosti.

Literatura

1. Arendt, H. (1996): *Vita Activa*. Ljubljana: Krtina.
2. Arendt, H. (2006): *Between Past and Future*. London: Penguin Books Ltd.
3. Arendt, H. (2007): *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
4. Deleuze, G. (2003): *A Thousand Plateaus*. London: Continuum.

i na političkoj ravni; dogodit će se upravo obrnuto, ako se uloži u ovakav ili onakav nacionalni ili nacionalistički projekt: s ulaskom u EZ će 'nacionalna osjećanja', kako se to naziva u amortiziranom socijal-psihološkom žargonu, samo još više podivljati.

¹⁶ Politička emancipacija državljana BiH iz tog vidika svakako ne bi značila 'zaboravljanje proteklih događaja' zbog 'neopterećenog ulaska u EZ', nego suprotno, "afirmativnu gestu sjećanja", koja bi se, upravo na osnovu proteklih ratnih događaja, "odrekla one historijske vezanosti na vlastitu identitetu, koje se izražavaju u nacionalnoj pripadnosti i koje reproduciraju postojeće nacionalizme" (upor. Kirn 2007: ?) U vezi s kritikom politika sjećanja na prostoru bivše Jugoslavije gl. intervenciju, koju je napravio G. Kirn u posebnom izdanju Agregata, posvećenom emancipatorskim politikama (prim. Kirn 2007: *Kako misliti krvav razpad Jugoslavije onkraj morale in politike spomina*. Agregat (Ljubljana) let. 5, št.11/12)

5. Katunarić, V. (2003): *Sporna Zajednica-novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Jesenski i Turk Hrvatsko sociološko društvo.
6. Kirn, G. *Kako misliti krvavi razpad Jugoslavije onkraj morale in politike spomina?* Agregat (Ljubljana), okt. 2007, letn. 5, št. 11/12.
7. Komel, M. *Prispevek k romskemu vprašanju*. Agregat (Ljublj.), okt. 2007, letn. 5, št. 11/12.
Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
8. Mujkić, A. (2007): *Mi, građani etnopolisa*. Sarajevo: Šahinpašić.
9. Velikonja, M. (2005): *Evroza*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
10. Velikonja, M. (2003): *Mitografije sedanjosti*. Ljubljana: Študentska založba.
11. Zgodić, E. (1996): *Građanska Bosna*. Tuzla: DOO "Ritam".